

DOROTA ZAWADZKA, JERZY ZAWADZKI

„Zwariowane” głuszce?

Are the capercaillie „crazy”?

ABSTRACT

The capercaillie *Tetrao urogallus* is a species whose numbers and distribution have been declining for more than 100 years. The average escape distance capercaillie amount to about 30 to 150 metres. However, some birds do not escape but, on the contrary, come closer towards people. The cases of tame and fearless behaviour of capercaillie have been occurring more frequently lately. The hens look for man's company and appear in human settlements, whereas cocks show aggression and attack people, animals or vehicles. The aggression of cocks accompanies the disturbed lekking behaviour. The aggressive cocks were found throughout the all year, yet most frequently during lekking. The fearless behaviour of hen occurs only in spring and recurs in the subsequent years. Disturbances in the behaviour of capercaillies have a physiological basis and are not the manifestation of a synanthropisation of the species. The fearless and aggressive capercaillies constitute about 1% of the population within the range of their distribution. They live in small isolated populations mainly in Central Europe.

KEY WORDS

capercaillie, behaviour, aggression, small population

Wstęp

Naturalny zasięg geograficzny głuszca *Tetrao urogallus* obejmuje Europę Północną, obszary górskie środkowej Europy, Azję Zachodnią i część północnej Azji. Kurak ten wykazuje od przeszło 100 lat spadek liczebności w całym areale europejskim i w części azjatyckiego [Klaus & Bergmann 1986, Storch 2000]. Obecnie w wielu krajach europejskich występują już tylko szczątkowe populacje, złożone zaledwie z kilkuset lub ok. tysiąca ptaków, żyjących w małych, izolowanych skupieniach [Storch 2001]. Populacja polska rozbita jest na 4 wyspach stanowiska i łącznie składa się z ok. 470-570 osobników [Zawadzka & Zawadzki 2003]

Głuszczyk nie jest ptakiem specjalnie płochliwym. Dystans ucieczki przed człowiekiem dla samicy wynosi ok. 30-100 m, dla samca 50-150 m. W poszczególnych porach roku ptaki dopuszczają człowieka na różną odległość. Najbardziej płochliwe są jesienią i wiosną, najbliższe dają się podejść w okresie pierzenia. Pojazdy mechaniczne głuszczyka dopuszcza na 5-20 m [Klaus & Bergmann 1986]. W okresie toków koguty spłoszone przez człowieka przerywają grę godową i zależnie od zachowania i odległości intruzów bądź opuszczają tokowisko, bądź też milkną lub przelatują na niewielką odległość. Kury zazwyczaj odchodzą lub odlatują.

W europejskich populacjach głuszca zdarzają się osobniki niepłochliwe lub wręcz agresywne wobec ludzi. Częstość obserwacji takich ptaków znacznie wzrosła w ostatnim półwieczu, kiedy to nastąpił silny spadek liczebności gatunku i rozrywanie zasięgu. Niniejsza praca zawiera

DOROTA ZAWADZKA

Krajowy Zarząd Parków Narodowych
ul. Wawelska 52/54
00-922 Warszawa
e-mail: dorota.zawadzka@mos.gov.pl

JERZY ZAWADZKI

Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych
ul. 25 Czerwca 68
26-600 Radom

przegląd informacji o nietypowych zachowaniach głuszca na podstawie danych z literatury, obserwacji własnych oraz niepublikowanych informacji udostępnionych przez ornitologów.

Zaburzenia zachowania

W literaturze ornitologicznej i łowieckiej znajduje się wiele opisów nietypowych, zaskakujących zachowań głuszców. Pojedyncze osobniki, antropomorficznie określane mianem „szalonych”, „zwariowanych” czy „obłąkanych”, nie wykazują lęku przed człowiekiem. Nie tylko nie uciekają, ale starają się zbliżyć do ludzi. Koguty niejednokrotnie zachowują się agresywnie, atakując ludzi, zwierzęta, pojazdy lub inne obiekty. Niektóre zachowania nietypowych głuszców przypominają rytuały tokowe, ale trwają znacznie dłużej, demonstrowane są poza tokowiskiem i występują nie tylko w okresie lęgowym. Bódcem, wywołującym pokaz zachowań tokowych i terytorialnych kogutów, jest ruch lub głos. Głuszc przylatuje i zaczyna tokować spowodowany obecnością lub zachowaniem ludzi [Kulesza 1976, Zawadzka & Zawadzki, dane niepubl.]. Agresywne koguty mogą wykonywać część lub całą pieśń tokową pobudzone widokiem człowieka lub odgłosem rozmowy. W skrajnych przypadkach rzucają się z dziobem i pazurami na ludzi lub zwierzęta, nieraz nadlatując z dużej odległości. Zdarzały się przypadki przewrócenia przez głuszce napadniętych zniemacka ludzi. Próby straszenia, płoszenia i odpędzania ptaków w takich sytuacjach najczęściej są nieskuteczne [Kaniewski 1976, Cramp & Simmons 1980, Klaus & Bergmann 1986].

W eksperymentach prowadzonych w Niemczech z takim właśnie agresywnym kogutem stwierdzono, że ptak atakował ludzi oraz dostarczane mu makiety drapieżników. Z atrapą kury kopulował wielokrotnie, jednak bez przejawiania niektórych typowych zachowań towarzyszących temu aktowi. „Normalne” koguty osiągają gotowość do kopulacji w ciągu 2-7 dni od rozpoczęcia toków, agresywne mogą kopulować w każdej chwili. Wielkość terytorium u „normalnych” kogutów wynosi 9-12 ha, podczas gdy u agresywnych waha się od 20 do 100 ha. Prawdopodobnie ataki wobec wszystkich intruzów spowodowane są obroną olbrzymiego, nadreprezentatywnego terytorium [Cramp & Simmons 1980, Storch 2001]. Kogut goni intruza do granicy terytorium, po czym wraca do centrum swojego rewiru. Badania kilku agresywnych samców wykazały u nich ponad dwukrotne podwyższenie poziomu testosteronu we krwi. Może to tłumaczyć niezwykle wysoki poziom agresji, tłumiący naturalne odruchy ucieczki przed człowiekiem i drapieżnikami.

Znacznie rzadziej nietypowe zachowania występują u kur. Samice nie są wówczas agresywne, ale nie uciekają od ludzi, często szukając nawet ich sąsiedztwa. Kury bez lęku zbliżają się do ludzi lub do zabudowań. Z badań telemetrycznych wynika, że niepłochliwe samice pokonują znacznie większe odległości niż ptaki typowe, a ich areał bytowania obejmuje ok. 22 km², podczas gdy u „zwykłych” samic – tylko 2-4 km². Przynajmniej część „towarzyskich” samic ma silnie wybarwione róże nad oczyma, w sposób typowy dla samców [Klaus & Bergmann 1986]. U kur niepłochliwość obserwowana jest tylko w okresie rozrodu, a w pozostałej części roku zanika [Mollet 2001].

Niepłochliwe samice w okresie toków nie trafiają na tokowisko i wbrew wrodzonym odruchom instynktu zamiast tokujących kogutów poszukują sąsiedztwa człowieka [Klaus & Bergmann 1986, Mollet 2001]. Udokumentowano wiele przypadków pojawiania się kur głuszca w miejscowościach oddalonych o kilka lub kilkanaście kilometrów od najbliższych, naturalnych stanowisk gatunku (np. dach budynku dworca kolejowego w Faido w szwajcarskim kantonie Tessin, internat technikum leśnego w Białowieży, stacja PKP w Augustowie) [Kaniewski 1976, Pugaciewicz 1997, Mollet 2001]. W 1999 r. niepłochliwa samica przebywała na

stokach Połoniny Caryńskiej w Bieszczadach, w oddaleniu kilkudziesięciu kilometrów od najbliższych stanowisk głuszca [Głowaciński 2001]. Pojedyncze kury głuszca podążające za ludźmi obserwowano także ostatnio w Gorcach i w Beskidach [Kurzeja 2002] oraz w Borach Dolnośląskich [A. Pałucki, inf. ustna].

U ptaków obserwowanych przez kilka lat zaburzenia zachowania są trwałe. U kogutów nasilają się one jesienią i wiosną, u kur powtarzają się w okresie toków [Klaus & Bergmann 1986, W. Sudnik, inf. ustna]. Niepłochliwe i agresywne osobniki nie osiągają sukcesu lęgowego, a najprawdopodobniej w ogóle nie uczestniczą w rozrodzie. Większość z nich szybko ginie w wyniku kolizji czy wypadków lub zostaje schwytana bądź zabita przez ludzi.

Historia pojawiania się nietypowych zachowań

Po raz pierwszy „nienormalne” głuszce opisano na początku XIX w. [Klaus & Bergmann 1986]. W 1898 r. w Austrii kogut głuszca usiadł na wozie jadącym przez las, przyjechał do zagrody wieśniaka i „zgodnie” zamieszkał z kurami. Ptaka owego przekazano do zwierzyńca cesarza Franciszka Józefa, gdzie żył do 1906 r. [Oreński 1908]. W Polsce po raz pierwszy dziwne zachowanie koguta obserwowano w Puszczy Białowieskiej w 1929 r. Głuszc ten przez kilka miesięcy regularnie towarzyszył robotnikom leśnym, siadając na piłach oraz chodząc po przerzynanych kłodach. Po obaleniu drzewa biegł w kierunku korony i tam obskubywał pączki. Rozpoznawał poszczególnych ludzi, darząc większym przywiązaniem wybrane osoby. Nie pojawiał się na zrębie w dni wolne od pracy. Po kilku miesiącach ptak został schwytany i przewieziony do warszawskiego ogrodu zoologicznego, gdzie żył przez kilka miesięcy [Karpiński 1929, 1955, Kieniewicz 1989]. W okresie powojennym wyraźnie wzrosła częstotliwość pojawiania się dziwnych głuszców. Na łamach „Łowca Polskiego” opublikowano szereg doniesień, m.in. o „głuszcach dziwakach” w Puszczy Augustowskiej [Kaniewski 1976], „zwarowanych głuszcach” z Borów Tucholskich [Włodek 1978, Klejnotowski & Brandt 1986] oraz z Borów Dolnośląskich [Kulesza 1976]. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku i początku nowego stulecia odnotowano kolejne tego typu obserwacje w Puszczy Augustowskiej [Zawadzki et al. 1999, W. Sudnik, inf. ustna], w Białowieży [Pugaciewicz 1997], w Lasach Janowskich [M. Keller, M. Piotrowska, inf. ustna], w Bieszczadach [Głowaciński 2001] i w zachodniej części polskich Karpat [Kurzeja 2002]. W kwietniu 2001 r. niepłochliwy kogut głuszca wabiony warkotem silników samochodów z podziwu godnym uporem tokował na skraju autostrady przecinającej Bory Dolnośląskie [A. Pałucki, inf. ustna].

W Turynii w latach 1960-1983 zaobserwowano 9 agresywnych kogutów. W tym okresie liczebność lokalnej populacji głuszca spadła z 300 do 100 ptaków [Klaus & Bergmann 1986]. „Szalone” głuszce opisywano także z Francji [Chappatte et al. 1991] oraz ze Szkocji [Jenkins & Mylne 1962]. W Szwajcarii i Lichtensteinie w latach 1968-1998 odnotowano co najmniej 76 obserwacji niepłochliwych głuszców (54 koguty i 22 kury). Aż 30% tych obserwacji przypadło na lata dziewięćdziesiąte XX w. Oprócz tego opisano 3 przypadki zderzeń kur z oknami budynków. Większość obserwacji nietypowych zachowań miała miejsce w czasie toków, przy czym tylko w tym okresie widziane były niepłochliwe samice. Agresywne koguty spotykano w ciągu całego roku, ale najliczniej od marca do maja oraz we wrześniu [Mollet 2001]. W Finlandii stwierdzono co najmniej 36 „dziwnych” kogutów, wszystkie na terenach najsilniej przekształconych, w najmniej licznych populacjach na południu kraju. Niepłochliwych i agresywnych głuszców nie spotykano na północy i w centrum Finlandii, gdzie gatunek ten jest liczny i osiąga duże zagęszczenia [Lindén & Pasanen 1988].

Osobniki pozbawione lęku stanowią ok. 1% populacji w całym zasięgu, jednak najliczniej

występują w przeredzonych, wymierających populacjach w Europie Środkowej. Liczba obserwacji agresywnych lub niepłochliwych ptaków wyraźnie wzrosła w ciągu ostatnich 50 lat, czyli w okresie silnego spadku liczebności gatunku i wymierania izolowanych populacji w wielu krajach Europy [Storch 2001].

Przyczyny zaburzeń

Przyczyny i mechanizm powstawania zaburzeń powodujących tak niezwykle zachowania ptaków nie zostały do końca wyjaśnione. Brak lęku przed człowiekiem niektórzy autorzy uznali za przejaw postępującej synantropizacji [Kaniewski 1976, Włodek 1978, Graczyk 1990, 1992]. Zgodnie z innymi hipotezami na nietypowe zachowania mogą wpływać niektóre choroby (np. toksoplazmoza, wywołująca podobne objawy u guszców w hodowli) lub zaburzenia w rozwoju seksualnym młodych guszców [Mollet 2001]. Przeczą temu jednak wyniki pomiarów stężenia męskich hormonów płciowych oraz widoczne nabrzmienie skóry nad oczyma samic. Zmiany te wskazują, że mamy do czynienia z zaburzeniami zachowania o podłożu fizjologicznym, a nie z procesem przystosowywania się gatunku do bytowania w środowisku przekształconym przez człowieka. Według analiz fińskich opartych na obszernym materiale (150 tokowisk) „nienormalnie” zachowujące się guszcze występują tylko w populacjach mało licznych i izolowanych na skutek fragmentacji i przekształcenia lasów. Ich obecność jest w pewnym sensie wskaźnikiem negatywnego oddziaływania człowieka na środowisko [Lindén & Pasanen 1988]. Podobne zachowania obserwowano u pojedynczo żyjących kogutów cietrzewia *Tetrao tetrix* w ginącej populacji w zamierających lasach Gór Orlickich [Pokert 1995]. Częstość obserwacji niepłochliwych osobników we wszystkich krajowych populacjach guszcza wskazuje na silne zagrożenie gatunku w Polsce, nie tylko ze względu na przekształcenie środowiska, lecz także z powodu zbyt niskiej liczebności populacji izolowanych przestrzennie i genetycznie.

Podziękowanie

Dziękujemy Markowi Kellerowi, Arturowi Pałuckiemu, Małgorzacie Piotrowskiej oraz Waldemarowi Sudnikowi za przekazanie niepublikowanych obserwacji.

Literatura

- Chappatte B., Lücker L., Roy B. 1991. A propos du comportement aberrant d'un Grand Tétras *Tetrao urogallus* dans le Jura gessien (Ain/France). Nos Oiseaux 41: 81-87.
- Cramp S., Simmons K. E. L. 1980. The birds of the Western Palearctic Vol. II. Univ. Press. Oxford.
- Głowaciński Z. [red.] 2001. Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. PWRiL. Warszawa.
- Graczyk R. 1990. Procesy adaptacyjne u ptaków i ssaków w aspekcie ekologiczno-etologicznym i łowieckim. Postępy Techniki w Leśnictwie 47: 6-23.
- Graczyk R. 1992. Ochrona ptaków i nietoperzy w lasach. PWRiL. Poznań.
- Graczyk R., Kwiatkowska G., Lempaszak U. 1986. Rozprzestrzenienie i liczebność guszcza *Tetrao urogallus* L. i cietrzewia *Lyrurus tetrix* L. w Polsce w latach 1977-1983. Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu 178: 69-82.
- Jenkins D., Mylne C. K. 1962. Aggressive Capercaillie. Scot. Birds. 2: 81-84.
- Kaniewski W. J. 1976. Guszcze „dziwaki”. Łow. Pol. 8: 14-15.
- Karpiński J. J. 1929. Fenomenalny guszcze. Echa Leśne 12: 19-20.
- Karpiński J. J. 1955. W prastarej puszczy. Nasza Księgarnia. Poznań.
- Kieniewicz A. 1989. Nad Prypecią, dawno temu... Ossolineum. Wrocław.
- Klaus S., Bergmann H. H. 1986. Die Auerhühner. A. Ziemsen Verlag. Wittenberg Lutherstadt.
- Klejnotowski Z., Brandt M. 1986. Sytuacja guszcza *Tetrao urogallus* L. w lasach nadleśnictw Warcino i Dretyń w województwie śląskim. Roczniki AR w Poznaniu 178: 91-97.
- Kulesza J. 1976. Guszcze i cywilizacja. Łow. Pol. 6: 3.
- Kurzeja M. 2002. Gorcezańskie spotkanie z guszcem. Parki Narodowe 1: 13.
- Linden H., Pasanen J. 1988. Capercaillie leks in fragmented forests. NNA Berichte 1/2: 27.

- Mollet P. 2001. Beobachtungen von Auerhühnern *Tetrao urogallus* mit aussergewöhnlichem Verhalten in der Schweiz und im Fürstentum Liechtenstein 1968-1998. Ornithologische Beobachter 98: 53-66.
- Oreński J. 1908. Głuszc. Monografia. Łowicz Polski. Warszawa.
- Pokert J. 1995. Nebelfrostdeposition, Heidelbeerrückgang, Auftreten von Rackelhühnern – Begleiterscheinungen des Aussterbens von Auerhuhn *Tetrao urogallus* und Birkhuhn *Tetrao tetrix* im Orlické Hory (Adlergebirge), Tschechien. Naturschutzreport 10: 173-182.
- Pugaczewicz E. 1997. Ptaki lęgowe Puszczy Białowieskiej. PTOP. Białowieża.
- Storch I. [red.] 2000. Grouse Status Survey and Conservation Action Plan 2000-2004. WPA/BirdLife/SSC Grouse Specialist Group. IUCN. Gland Switzerland and Cambridge UK. World Pheasant Association Reading.
- Storch I. 2001. Capercaillie. BWP Update 3: 1-24.
- Włodek K. 1978. Jeszcze w sprawie „zwariowanych głuszców”. Łow. Pol. 11: 4.
- Zawadzka D., Zawadzki J. 2003. Głuszc. Monografie przyrodnicze. Lubuski Klub Przyrodników. Świebodzin.
- Zawadzki J., Sudnik W., Zawadzka D. 1999. Zmiany rozmieszczenia i liczebności głuszcza *Tetrao urogallus* L. w Puszczy Augustowskiej oraz propozycje aktywnej ochrony gatunku. Sylwan 143: 69-78.

SUMMARY

Are the capercaillie „crazy”?

The average escape distance capercaillie amount to about 30-100 m for the hen and 50-150 m for the cock. Literature provides numerous descriptions of fearless capercaillies and even the cases of attacking people. Some outstanding types of behaviour of cocks resemble the display activity, but are longer, also occur beyond the lekking ground and not only during the lekking season. Aggressive cocks perform a lekking song before people, and sometimes they attack people and animals. The birds do not react to the attempts of frightening or scaring. The experiments have demonstrated that untypical males defend by a far greater territory (20-100 ha) than the „normal” cocks (9-12 ha). The cock runs after the intruder to the border of his home range. Research of several aggressive males have indicated more than twofold raise in the testosterone level in the blood, which may have accounted for the high level of aggression. The disturbances in birds' behaviour observed for several years are found stable being more intensive during the lekking season and to a lesser degree in the autumn.

The untypical behaviour of hens is manifested by the lack of fear for people and looking for their company. During the lekking seasons the hens appear in human settlements even in lying at a distance of several dozen or so kilometres from capercaillie's sites. The telemetric studies have proved that fearless females as compared with typical capercaillies move greater distances and have home ranges bigger several times. At least some of „untypical” hens has a strongly marked „roses” over the eyes. The fearless behaviour and wandering of hens occurs only during the lekking seasons and then it disappears. The disturbances in the behaviour repeat in the subsequent years.

The first reports about the fearless capercaillies date back to the beginning of the 19th century. The number of observations has notably increased in the last five decades. The fearless and aggressive capercaillies constitute about 1% of the population and are characteristic for Central European populations threatened by extinctions. In Finland the aggressively behaving capercaillies are noted only in small isolated populations in the south of the country. There are a few hypotheses explaining the strange behaviour of birds. The reasons for behavioural disturbances are unclear but they are probably connected with physiological changes in birds' organisms. Unsubstantiated are the statements that the strange behaviours are the symptom of a synanthropisation of capercaillie. They should rather be acknowledged as an indicator of the adverse effect of human activity on the environment and population condition of capercaillie.